

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. праць. Херсон: ХДУ, 2012. Вип. XVI. С. 90-95.

УДК 81'37

Наталія Романова

(Київ)

**СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДЕЙ-РЕАКЦІЙ
НА СЛОВО-СТИМУЛ MENSCH "ЛЮДИНА"**

Спрямований асоціативний експеримент є одним із ефективних проєктивних методів реконструкції психологічно реального значення мовних одиниць. У статті висвітлено лінгвістичні й семантичні результати наведеного експерименту щодо слова-стимулу Mensch. Виділено три основні типи відповідей-реакцій у лінгвістичному контексті: реакція-словоформа, реакція-словосполука, реакція-синтагма та три різновиди сем у семантичній структурі одержаних асоціатів: нейтральні, негативні й позитивні. Окреслено семантичний зміст Mensch як асоціативного вияву.

Ключові слова: асоціат, асоціація, семантика, слово-реакція, слово-стимул.

Directed associated experiment is one of the effective projection methods of reconstruction psychologically real meaning language units. The article deals with the linguistic and semantic results of the above experiment on the word-stimulus Mensch. Three main types of responses, reactions in the linguistic context: the reaction-word-forms, the reaction-phrases, the reaction-syntagme and three varieties of seme in the semantic structure from assopciates: neutral, negative and positive. The semantic content Mensch as associative expression outlines.

Key words: associate, association, semantics, word-reaction, the word-stimulus.

Семантика та асоціати як лінгвістичний результат перетворення первинного буття у вторинне фактично зводяться до одного — специфіки мовної свідомості етносу, яка вказує на загальний образ світу відповідно. Мовну свідомість у пропонованій студії розуміємо як "сукупність перцептивних, концептуальних і процедурних знань носія культури про об'єкти реального світу" [5, с. 62]. У цьому контексті асоціативне відношення є триадичне: воно охоплює суб'єкта культури, поняття й зв'язки об'єкта. Асоціати тим часом — це носії *уявлення* про зв'язки об'єкта. Тому будь-який асоціат вимагає наявності чотирьох чинників: *суб'єкта культури, поняття, уявлення про зв'язки об'єкта й подразника, що активізує ці зв'язки*. При цьому в асоціативне поле окремого слова-стимулу входить не самий акт уявлення про зв'язки об'єкта, а те, що в ньому уявляється.

Актуальність теми пропонованої студії впливає із необхідності виявлення семантики уявленого про *Mensch* зі значенням "людина" в німецькомовній культурі задля подолання перешкод при міжкультурному спілкуванні. Лексична семантика наведеного поняття неодноразово була об'єктом лінгвістичного вивчення (Г. А. Багаутдинова, А. В. Волобуев, Н. Н. Гребенщикова, О. Б. Клевцова, О. Н. Кондратьєва, О. В. Лукьянов, А. В. Пашина, А. О. Пікалова, В. А. Савченко, В. И. Четкіна та ін.), однак психологічно реальне значення *Mensch* не досліджувалось, його асоціативне поле не розглядалось і не інвентаризувалось.

Метою дослідження є реконструкція психологічно реального значення слова-стимулу *Mensch*. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**: 1) з'ясувати лінгвістичну природу одержаних асоціатів на слово-стимул у перебігу спрямованого асоціативного експерименту (САЕ); 2) проаналізувати стереотипні асоціати слова-стимулу; 3) окреслити семантичне наповнення одержаних асоціатів на слово-стимул.

Приставаючи до вирішення наведених завдань, зазначимо, що стратегія САЕ націлена на звуження зони асоціативного пошуку, обмеження синтагматичних асоціацій і посилення орієнтації на парадигматичні

відповідно. При цьому актуальність зв'язку слова-стимулу і реакції на нього змінюється, на передній край висуваються ті асоціати, що перебували на периферії асоціативних структур у перебігу вільного асоціативного експерименту. Можна стверджувати, що саме САЕ впливає на квантитативно-квалітативну конфігурацію семантичного простору слова-стимулу. В семантичному просторі асоціатів, стверджують Л. В. Засекіна й С. В. Засекін, репрезентовано не лише характеристики об'єктів, а й ставлення індивіда до них [1, с. 80]. Тому слід зважити також на той факт, що одержані асоціати є результатом *граничного оціночно-суб'єктивно-об'єктивного "запиту" пам'яті респондентів про досліджуваний об'єкт і його зв'язки з групою об'єктів саме в перебігу САЕ*. У цій граничності приховано динамізм, змінність, трансформація семантичного простору асоціацій. Якщо змінити деякі умови САЕ, скажімо, тривалість, місцезнаходження, температурний режим чи санітарні вимоги і т.ін., то якісні й кількісні показники асоціацій можуть бути діаметрально протилежними. Отже, САЕ примушує досліджуваних активізувати саме периферійну асоціативну зону, "миттєво" і без вагань вибрати й вербалізувати стереотипний чи індивідуальний асоціат у рамках не лише особистісного, а й історично-культурного досвіду.

Семантика асоціата — це семантика-**репродукція**, що детермінована штучно однією із вірогідних (експериментально) мовних і предметних ситуацій, за якої досліджувані перетворюються із "пасивних" носіїв знань про об'єкт і ставлення до нього в "активних" користувачів цих знань. Формально схематичне відношення між носієм і користувачем знань можна зобразити таким чином: досліджувані (на початку САЕ) як "резервуар, вмістилище, архів інформації" → САЕ як "медіатор" між "пасивним" і "активним" → досліджувані (в кінці САЕ) як "декодувач, стратег, інтерпретатор". Асоціативні процеси ґрунтуються на автоматизмі, виробленому системою тимчасових нервових зв'язків [2, с. 105].

Перевага будь-якого експерименту і, в тому числі САЕ, полягає в тому, що дослідник сам викликає явища, що його цікавлять, а не чекає їх появи.

Тобто є можливість змоделювати умови для прояву психологічної діяльності протягом певного часу, безпосередньо спостерігати за її перебігом, спланувати бажану й необхідну кількість матеріалу щодо досліджуваного предмета, систематично й цілеспрямовано використовувати одержані результати для практичної діяльності тощо. Недоліком цього методу є те, що на об'єктивність одержаної інформації істотно впливає, з одного боку, наявність чи відсутність установки в досліджуваного на щирість у відповідях-реакціях, з іншого — здатність респондентів об'єктивно оцінювати зміст слів-стимулів і реагувати на них згідно завдання — **першою** асоціацією, що спаде їм на думку.

Асоціація (від лат. *associatio* – з'єднання) ґрунтується на такому типі зв'язку "між психічними явищами, при якому актуалізація одного з них викликає актуалізацію іншого" [1, с. 54]. Це зв'язок, що здатний поєднувати існуючий досвід індивіда з новим його досвідом, призводить до активації стереотипів, змін оцінок, структурації чи переструктурації певних сегментів концептуальної та мовної картини світу, формування нових стереотипів, появи нових системоутворювальних зв'язків. Отже, важливою закономірністю розглядуваного зв'язку є його **вибірковість**, яка виявляється в тому, що індивід поєднує явища і предмети об'єктивного чи віртуального світу не довільно, а за їхніми окремими ознаками, властивостями, характеристиками чи рисами. Швидкість вибору асоціацій у різних людей різна, бо залежить від типу нервової системи організму, знань людини про об'єкти, сформованості "банку образів" об'єктів, вікового цензу, мотивації, ситуації переживання, емоційного забарвлення останнього (негативне, позитивне, нейтральне), рівня володіння мовою і мовленнєвої реакції тощо. Ми свідомі того, що досліджуванні, уявляючи кожне слово-стимул, звичайно, залишать поза увагою варіативність деяких ознак об'єкта. Проте, якщо абстрагуватися від цих варіацій, самий факт одержання асоціативного поля підвищує міру системності психологічно реального значення *Mensch*.

Аудиторія нашого САЕ — це аутентичні носії мови у віці від 15 до 69 років, котрі мешкають у різних куточках Німеччини, зокрема м. Берлін (3), Вупперталь (2), Галле (2), Гейдельберг (1), Дортмунд (1), Дрезден (8), Дюссельдорф (10), Кельн (1), Кіль (2), Майнц (26), Мастріх (1), Мюнстер (1), Мюнхен (20), Падерборн (1).

Форма проведення САЕ – 1) макрогрупова (Дрезден, Дюссельдорф, Майнц, Мюнхен), 2) мікрогрупова (Вупперталь, Галле, Кіль), 3) індивідуальна (інші наведені міста).

Кількість досліджуваних — 79 осіб: 59 жінок і 20 чоловіків. Жіноча домінантність визначається специфікою майбутньої професії, активною життєвою позицією, емоційною зрілістю, комунікабельністю. Рід занять респондентів є розмаїтим: учениці й учні (3), студентки й студенти педагогічних і філологічних факультетів університетів м. Майнц (26), Мюнхен (20), спеціалісти у різних галузях виробництва: а) технічній (8), б) медичній (5), в) соціальній (4), г) економічній (3), г) юридичній (3), д) обслуговування (2) та студентки, котрі ще не визначилися із своєю майбутньою професією, хоч і вивчають іноземну філологію (3).

Форма подачі слів-стимулів і викладення відповідей-реакцій — письмова.

Термін проведення САЕ — лютий-березень 2012 р.

Було пред'явлено подразники у вигляді 25 слів-стимулів (всього п'ять кластерів). При цьому *Mensch* інвентаризовано в I кластері (імпліцитно) "Загальні поняття".

Нами зареєстровано 81 чи 103% асоціатів. Наведені показники асоціатів можуть вказувати як на ступінь привабливості слова-стимулу, так і значущість його змісту.

Аналіз відповідей-реакцій, вироблений у психології й психолінгвістиці, охоплює три напрями: лінгвістичний, психолінгвістичний і психологічний [3, с. 93], два принципи — формальний і змістовий. Зрозуміло, що лінгвістична характеристика включає аналіз сказаного й вираженого мовою,

психолінгвістична характеристика — сказаного й вираженого мовною особистістю, психологічна характеристика — сказаного й вираженого в дійсності [1, с. 108-109]. У цьому контексті асоціат убачається як трихотомія "ідеальне — матеріально-ідеальне — матеріальне".

З огляду на *формальний* аналіз, розглядаються фонетичні, словотвірні [4, с. 109] і граматичні асоціації [3, с. 93]; *змістовий* аналіз — це виділення парадигматичних, синтагматичних і / чи тематичних типів відношень між стимулом і реакцією [4, с. 109]. Отже, семантика асоціата як лінгвістичного явища буде окреслена формулою "образ і мовний рівень", семантика асоціата як психолінгвістичного явища — формулою "гештальт і словесний образ", семантика асоціата як психологічного явища — формулою "гештальт і оцінка".

Для *лінгвістичного* аналізу одержаних асоціатів виходитимемо із формально граматичного рівня, де можна виділити три різновиди реакцій: 1) реакція-**словоформа** (64 чи 81,01%): *Affe (2), Anatomie, Bewusstheit, Böse, Charakter, Egoist (2), Eiche, Endlichkeit, Familie (2), Freund, Gastlosigkeit, Gehirn, Gestalt, Gier, Gruppe, Hass, Herde, Hilfe, Humanität (2), Individuum (2), Kind, Kinder, Körper (2), Leben (6), Lebewesen, Leidung, Mama, Masse, Roboter, Schaffender, Sprache, Stadt (2), Tier (7), Tiere, Vernunft, Viele, Wärme, Wesen (4), wir, Wunder (2), Zerstörer, Zivilisation*; 2) реакція-**словосполучення** (10 чи 12,66%): *einsam, isoliert, klein, kreativ, schwierig, sozial, sprechen, überschöpfllich, viel, vielfältig*; 3) реакція-**синтагма** (7 чи 8,86%): *Bild mit Chinesen; böse – gut; Geschenk und Schöpfung; gut und böse; Homo sapiens; schwarz Afrikaner und Weißen; zu viele*. Найпоширенішою реакцією є реакція-**словоформа**, що може свідчити про той факт, що слова існують у фонді мовної пам'яті як віртуальні, номінативні мовні одиниці, що активізують конкретні (*Affe (2)*) (28 чи 35,44%), абстрактні (*Bewusstheit*) (25 чи 31,65%) й зібрані **поняття** (*Stadt (2)*) (2,53%); **категорії**: "анатомія" (*Anatomie*), "зло" (*Böse*), "число" (*Masse*), "психологія" (*Bewusstheit*), "поселення" (*Stadt (2)*), "емоції" (*Hass*) (всього 8 чи 10,13%); **уявлення** про негативну властивість

носія дій (*Zerstörer*) (1,27%). Отже, поняття, категорії і уявлення є мірою асоціатів *Mensch*. Узагальнено, їх співвідношення є прямо пропорційним: що більше понять, то менше категорій, що більше категорій, то менше уявлень. Безумовної протилежності між ними не існує. За своєю суттю поняття — це збереження істотних ознак об'єктів, категорія — це збереження певного інваріанта ознак об'єктів, уява — це відтворення збережених істотних ознак і / чи інваріантної ознаки і витвір нового образу об'єктів. І збереження, і відтворення, і творення є акт розуму. Варто зважити й на те, що ключовими компонентами розуміння будь-яких фактів є достатні знання та життєвий досвід людини: зміст одержаних асоціатів корелюватиме із глибиною знань і емоційним досвідом досліджуваних, умінням цілеспрямовано інтерпретувати фрагменти об'єктивного світу.

До основних граматичних характеристик наведених прикладів належать:

- 1) загальне функціональне навантаження мовних одиниць — слово (74 чи 93,67%), як наприклад: *Mama* і словосполучення (7 чи 8,86%), як наприклад: *Geschenk und Schöpfung*;
- 2) гомогенний характер лексико-граматичного класу слів — повнозначні частини мови, в тому числі: іменники (63 чи 79,75%), прикметники (9 чи 11,39%), займенники (1,27%), дієслова (1,27%);
- 3) особливість форми викладення асоціатів — іменники подаються без артиклю, як наприклад: *Leben* (6), тобто акцентується суто значення, а не граматичні категорії слова; прикметники — в позитивній формі, два різновиди — якісні, як наприклад: *schwierig*, відносні, як наприклад: *sozial*; займенники — особові, 1 особа множина, наприклад: *wir*; дієслова постають як повнозначні мовні одиниці, наприклад: *sprechen*;
- 4) категорія числа — однина, як наприклад: *Kind* і множина, як наприклад: *Kinder*;
- 5) засіб утворення "словника-асоціатів" досліджуваних — словотворення (*Gastlosigkeit*), зміна значення слова (*Stadt* (2)), запозичення (англ. *kreativ*, *Roboter*, гр. *Homo sapiens*, лат. *Anatomie*, *Humanität* (2), *Individuum* (2), фр. *Charakter*, *Egoist* (2), *isoliert*, *sozial*, *Zivilisation*);
- 6) тип словотворення слів "словника" — прості (*Tier* (7)), похідні (*überschöpflich*), складні (*Lebewesen*);
- 7) спосіб

словотворення: 1) суфіксальний (*Humanität* (2)), 2) префіксальний (*Gehirn*), 3) конверсивний [дієслова, неозначені займенники] (*Leben* (6), *Viele*), 4) словоскладання (*vielfältig*); **8**) походження мовних одиниць — питомі, як наприклад: *Freund* і запозичені (див. приклади вище).

У семантичній структурі одержаних асоціатів на слово-стимул *Mensch* виділяються три різновиди сем: 1) **нейтральні** (48 чи 60,76%), як наприклад: *Eiche*, 2) **негативні** (17 чи 21,52%), як наприклад: *Hass*, 3) **позитивні** (16 чи 20,25%), як наприклад: *Freund*. Домінування в семантичній структурі одержаних асоціатів нейтральних сем може вказувати на значущість і місце нейтральних емоцій у житті досліджуваних, осмислення нейтральних функціональних характеристик об'єкта розуміння (*Mensch*), тенденцію до виваженого способу інтерпретації дійсності і тенденцію до переоцінки цінностей, що здійснилася на початку XXI століття як у емоційній сфері етносу, так і у вербальному її осмисленні, також мінливість інтересів.

Наше спостереження над семантичним аспектом одержаних асоціатів показує, що поняття *Mensch* у цілому пов'язане із формуванням нових знань про людину, як наприклад: *Geschenk und Schöpfung, Roboter, Schaffender, Stadt* (2), *Viele, Wärme, wir, Wunder* (2), *Zerstörer, Zivilisation*. Тут на передній край висуваються проблеми різного ґатунку: від матеріального-духовного до технічного, від людини-творця до людини-руйнівника, від місця проживання до кількісної неозначеності людей, від міжособистісної прихильності до колективного, від магічного чи незвичного до соціального.

Вивчення індивідуальних проявів значення одержаних асоціатів виявило наявність імпліцитного культурного ідеалу і моральних преференцій *людини*. Приміром, *Mensch* актуалізується досліджуваними як **тварина** (9 чи 11,39%): (*Affe* (2), *Tier* (7)); **ознака** (9 чи 11,39%): а) соціального буття (*einsam, isoliert*), б) просторових параметрів (*klein*), в) розумової діяльності (*kreativ*), г) порозуміння (*schwierig*), ґ) ступеня творчості (*überschöpflich*), д) несхожих один на одного предметів (*vielfältig*), е) антонімічної оцінки (*böse – gut; gut und böse*); процесуальний **стан** (8 чи 10,13%) (*Leben* (6), *Leidung, Schaffender*);

кількість (6 чи 7,59%): а) однорідні об'єкти юного віку (*Kinder*), б) будь-які істоти на відміну від рослини чи людини (*Tiere*), в) неозначені об'єкти (*viel, Viele, wir*), г) надмірність чого-, кого-небудь (*zu viele*); форма **існування** живої матерії (5 чи 6,33%) (*Lebewesen, Wesen (4)*); стійкі індивідуально-психологічні **властивості**, необхідні для самозбереження (3 чи 3,8%) (*Charakter, Egoist (2)*); **ставлення** (3 чи 3,8%): а) приязне до людини або тварини, пройняте турботою про її благо (*Humanität (2)*), б) неприязне до відвідувачів (*Gastlosigkeit*); **група** людей (3 чи 3,8%): а) що складається із чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом (*Familie (2)*), б) що знаходяться разом, близько один біля одного (*Gruppe*); **одиниця** суспільства (2 чи 2,53%) (*Individuum (2)*); **особа** (2 чи 2,53%): а) чоловічої статті, зв'язана з ким-небудь дружбою, довір'ям, відданістю (*Freund*), б) жіночої статті стосовно дитини (*Mama*); **організм** в цілому із його зовнішніми і внутрішніми проявами, сформований у філогенезі (2,53%) (*Körper (2)*); щось **незвичне**, надприродне (2,53%) (*Wunder (2)*); велике неорганізоване **скупчення** людей (2 чи 2,53%) (*Herde, Masse*); **тип** поселення (2,53%) (*Stadt (2)*); предметно-духовна **характеристика** (2 чи 2,53%) (*Homo sapiens, Geschenk und Schöpfung*); етнічно спрямований **твір** живопису (1,27%) (*Bild mit Chinesen*); багаторічне листяне **дерево** з міцною деревиною (1,27%) (*Eiche*); **орган** мислення (1,27%) (*Gehirn*); одна із **фаз розвитку** людини, тривалість якої сягає від її народження до статевої чи соціально-правової зрілості (1,27%) (*Kind*); вища, специфічно людська **форма** психіки (1,27%) (*Bewusstheit*); **будова** живого організму (1,27%) (*Anatomie*); щось **погане**, недобре (1,27%) (*Böse*); зовнішній вигляд, **образ** (1,27%) (*Gestalt*); велике **бажання** чогось, прагнення до чогось (1,27%) (*Gier*); **інтенсивність** прояву негативного стану гніву (1,27%) (*Hass*); **система** засобів спілкування (1,27%) (*Sprache*); крайній пункт, **межа** протяглості (1,27%) (*Endlichkeit*); **сприяння**, підтримка в чому-небудь (1,27%) (*Hilfe*); штучно створений **автомат** (1,27%) (*Roboter*); **мешканці** різних континентів і рас (1,27%) (*schwarz Afrikaner und Weißen*); **властивість** спільноти (1,27%) (*sozial*);

процесуальність (1,27%) (*sprechen*); розумова **риси** людини (1,27%) (*Vernunft*); комфортна **температура** між холодом і спекою (1,27%) (*Wärme*); **носій** негативних дій (1,27%) (*Zerstörer*); **рівень** суспільного розвитку і матеріальної культури (1,27%) (*Zivilisation*).

Різноманіття семантики розглядуваних асоціатів *Mensch* засвідчує "енциклопедичну" множинність знань досліджуваних про *людину* як біологічну, психічну, соціальну, історично-культурну істоту, що формально простежується в чотирьох лексико-семантичних гілках зі своїми семантичними мікрополями: субстантивній, ад'єктивній, прономенальній і вербальній, чий кількісний обсяг є досить контрастним: від 1 (вербальна гілка) до 3 (прономінальна гілка), від 8 (ад'єктивна гілка) до 63 (субстантивна гілка). Їх якісний склад можна охарактеризувати як стереотипно-перехідно-індивідуальний, зорієнтований на трансформацію, модифікацію й суттєве розширення значення об'єкта САЕ.

Стереотипами асоціацій *Mensch* є *Tier* (7), *Leben* (6), *Wesen* (4) — всього 17 реакцій, різних — 64. Домінування серед асоціатів *Tier* (7) свідчить про інтерес до цього поняття. Будучи представником тваринного світу, людина є більш "удосконаленою" за своїми внутрішніми чи духовними й культурними якостями. Однак, як біологічний вид, вона "програє" тварині, бо має інші генетичні програми, інші функції й завдання, які зумовлюють її поведінку в широкому розумінні. Усвідомити *людину* як тварину — означає усвідомити її інтегральні позачасові біологічно-психічні ознаки й властивості, декларувати агресивність, ворожість і природний інстинктивний відбір. У свою чергу, процесуальний стан *життя* (*Leben* (6)) й процесуальний стан *буття* (*Wesen* (4)) включають у себе *тварину* (*Tier* (7)) й *людину* (*Mensch*). Спільність тварини й людини всередині життя й буття є неминуча, так само й диференціації, тому повсякчас увага звертається на їхнє повторення чи ототожнення й розрізнення як на одновекторні доконечні культурні категорії. Адже культурний механізм працює так, що якась тварина стає необхідною

для людини завдяки її своєрідності, повторенню, тотожності, а це дає змогу людям краще порозумітися.

Таким чином, вивчення семантики асоціатів так званої емотивно-нейтральної лексики сприяє глибшому розумінню життєвого досвіду, культури, моральних імперативів етносу. Тому важливим є подальше дослідження семантики асоціатів цього й іншого трендів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Засекіна Л. В. Психолінгвістична діагностика: навч. посібник / Л. В. Засекіна, С. В. Засекін. — Луцьк : Вежа, 2008. — 188 с.
2. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Максименко С. Д. — 2-е вид., перероб. та доп. — К. : ЦНЛ, 2004. — 272 с.
3. Мартинович Г. А. Опыт комплексного исследования данных ассоциативного эксперимента / Г. А. Мартинович // Вопросы психологии. — 1993. — № 2. — С. 93—99.
4. Миронова Н. И. Ассоциативный эксперимент: методы анализа данных и анализ на основе универсальной схемы / Н. И. Миронова // Вопросы психолінгвістики. — 2011. — № 2(14). — С. 108—119.
5. Терехова Д. І. Зіставний психолінгвістичний аналіз асоціативних полів слів української та російської мов / Д. І. Терехова // Проблеми зіставної семантики: зб. наук. статей / відп. ред. О. О. Тараненко. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. — Вип. 9. — С. 62—65.